
ПОЛІТОЛОГІЯ

Пустоловська О. О.

ПОЛІТИЧНА «ЕЛІТОЛОГІЯ»: ВІД МАРКСА ДО АРОНА Й ШУМПЕТЕРА

Проаналізовано різнопланові концепції «політичної еліти»; доведено, що на рубежі XIX-XX століть, а ще більше у середині XX століття формується більш-менш цілісна концепція політичної еліти, яка отримує умовну назву «політична елітологія». Автор стверджує, що головним положенням елітаристського підходу в політології є актуалізація політичних відносин як передумов управлінського процесу; останнє базується на тому, що політична влада – основний інгредієнт соціальних відносин, і тому елітні групи визначаються з точки зору їх влади відносно одна до одної. З розвитком суспільства протягом XIX-XX ст. збільшувалась питома вага керівних та управлінських чинників у суспільному житті. Ці процеси дедалі більше відбуваються подвійно: як через піднесення значення суб'єктів керівництва та управління, так і наростання розмаху самоврядування.

Ключові слова: людина, суспільство, культура, політика, влада, політична еліта, елітологія.

Минуле XX століття характеризувалося тим, що відбувався процес диференціації та інтеграції наук. Особливо тих, що інтегрують досягнення різних, переважно суміжних наук. Однією з таких стала елітологія, що сформувалася в руслі соціальної та політичної філософії, однак при цьому інтегрувала досягнення і методи інших, суміжних дисциплін. Елітологія склалася як комплексне міждисциплінарне знання, що знаходиться на межі політології, соціальної філософії, політології, соціології, загальної історії, соціальної психології, культурології. А тому до аналізу політичних еліт завжди була прикута увага дослідників. І хоча основи вчення про еліти закладені древніми мислителями, загальноконцептуальні підходи викристалізуються наприкінці XIX – у середині XX століття.

Мета статті – проаналізувати становлення концепції «політичної еліти», розкрити зміст та основні положення.

Начальний етап елітології характеризується протистоянням марксистського (класового) та немарксистських підходів. Підхід класичних елітаристів протистоїть класовому підходу, основи якого були закладені К. Марксом. Е. Гідденс, зокрема, зазначав, що «... плутанина між поняттями класової та елітної теорій посилилася, коли були введені такі терміни як «правляча еліта», «керуюча еліта» та ін., без чіткого позначення того, як вони співвідносяться з більш традиційною класовою концепцією» [16, 9]. Вочевидь, найбільш наявне розмежування між класовим та елітистським підходами полягає у виокремленні різних основ для аналізу суспільної ієрархії: якщо для класового підходу базовим є економічний чинник, то для елітаристів найбільш значущим феноменом є влада.

Ідентифікація розглянутих теорій та роль політичного фактора змушує віднести їх до групи концепцій еліт під умовною назвою «макіавеллістська», представниками якої є Г. Моска, В. Парето та Р. Міхельс. До речі, вперше термін «макіавеллісти» було застосовано американським політологом Ф. Хінтером. Представники «макіавеллістської» школи вважали еліту більш чи менш консолідованою групою, яка відрізняється від решти населення особливими соціальними, політичними та психологічними якостями і елітною самосвідомістю. Вчені говорять про «структурну сталість еліти, її владних відносин, персональний склад еліти змінюється, але стосунки панування і підпорядкування незмінні. Формування і зміна еліт відбувається у процесі боротьби за владу» [12, 256-257].

Подальший розвиток теорії політичних еліт пов'язується із ліберальною доктриною, яка формувала власне ставлення до ротації еліт у боротьбі з ідеологічними доктринами комунізму, фашизму та націонал-соціалізму. Останні відкидали практику ліберальної політики і претендували на формулювання нових філософських, політичних та ідеологічних принципів взаємодії еліти та народу (маси) [11, 243].

Таким чином, розрізняють принаймні чотири основні етапи розвитку елітології: 1) кінець XIX – перші три десятиліття XX століття – творчість засновників елітології; 2) друга половина 20-х – перша половина 40-х років – формується фашистський, ліберальний (К. Маннгейм, Дж. Шумпетер) і аристократичний (Х. Ортега-і-Гассет) варіанти елітаризму; 3) із середини XX століття розвиваються ліберально-демократичне, радикально-демократичне трактування елітизму; 4) 70-ті роки – початок XXI століття, незважаючи на

панування політичного плюралізму широкого розповсюдження набуває неоелітизм (Т. Дай, Х. Зіглер та інші) [8, 42].

Множинність дисциплін та галузей соціогуманітарного знання, предметом аналізу яких є еліта, стали основою для класифікації елітологічних теорій за напрямком висвітлення. Серед них найпоширенішими є такі: політична, пов'язана з іменами Г. Моски та В. Паретто (основний критерій належності індивіда до еліти чи маси – відношення до влади); психологічна (З. Фрейд, Е. Фромм, А. Адлер – механізм розподілу людей на еліту і масу пояснюється за допомогою інстинктів та природженого прагнення людей панувати чи бути підлеглими), біологічна (Р. Уільямс та С. Дарлінгстон обґрунтовували розподіл на еліту і маси за генетичними ознаками), релігійна (Е. Ледерар: саме Бог здійснив розподіл людей на еліту та маси), технологічна (Дж. Бернхем, К. Боулдінг, Д. Елеско, А. Фриш та інші відносили до еліти тих, хто має здібності до організації та управління сучасним виробництвом).

Існує й інша класифікація, коли дослідників еліт прагнуть згрупувати в основні школи в рамках політичної науки: макіавеллістська (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс); демократичного елітизму (Й. Шумпетер, К. Манхейм, Д. Сарторі, Г. Лассуел); плюралістична (Р. Даль, С. Келлер); ліволіберальна (Ч.Р. Мілс); неоелітизм (Т. Дай, Х. Зіглер). Можлива класифікація елітологічних теорій за засобами обґрунтування елітаризму: ірраціональний, біологічний, психологічний, функціональний, технократичний. Менш розповсюдженим є розподілення елітологів за політичними орієнтаціям та прихильностям: фашистський варіант елітаризму, консервативно-аристократичний, комуністичний, націоналістичний, ліберально-демократичний, ліворадикальний елітаризм [8, 43].

Порівнюючи визначення різних авторів, ми можемо констатувати наявність змішання термінів: дехто з дослідників відносить до еліти тільки політичну еліту, у інших трактування еліти більш широке. Перед нами постає проблема не тільки чисельності трактування терміну, але й великої кількості термінів, якими прагнуть замінити поняття «еліта». Наприклад, політичний клас, правлячий (панівний) клас, панівна еліта, керівна еліта, керівна меншість, лідерство та інше. Ми стикаємось з проблемою, коли різними термінами користуються для визначення одного й того ж концепту, а різні концепти визначають одним і тим же терміном. Як зазначає Г. Ашин, «всі, хто долучається до вивчення еліти, інтуїтивно розуміють, про що йдеться, але згодом неминуче виникають розбіжності, з'являється цілий спектр думок та точок зору, почасти діаметрально протилежних» [5, 176].

Але все ж таки головним положенням елітаристського підходу в політології актуалізація політичних відносин як передумов управлінського процесу. Воно базується на тому, що політична влада – основний інгредієнт соціальних відносин, і тому елітні групи визначаються з точки зору їх влади відносно одна до одної. Із розвитком суспільства протягом XIX-XX ст. збільшувалась питома вага керівних та управлінських чинників у суспільному житті. Ці процеси дедалі більше відбуваються подвійно: як через піднесення значення суб'єктів керівництва та управління, так і наростання розмаху самоврядування. У зв'язку з цим актуалізуються проблеми керівництва й управління. Вивчення цих проблем, на наш погляд, полягає насамперед у дослідженні розмаїтості ієрархії підпорядкування, що становить внутрішню суть керівних процесів. Це означає, що всі вони є політичними, тобто пов'язані найтісніше з владою у суспільстві, бо, як слушно колись зауважив Р. Арон, політика є боротьбою за владу і пов'язані з владою переваги [1, 42].

Питання владно-управлінської сутності еліти знайшли відображення у теоретичних роботах, монографіях, публіцистичних та наукових статтях багатьох дослідників. Цій проблемі значну увагу приділяли представники західної елітологічної школи. Серед американських фахівців можна назвати Й. Шумпетера, Г. Ласуела, Р. Барклі, Р. Даля, Дж. Партера, Т. Дая та деяких інших. Європейську школу представляють Л. Фройнд, Ж. Лакруа, А. Тойнбі, С. Дарлінгтон. У Росії та Україні проблемою управлінської сутності еліти тією чи іншою мірою займаються В. Андрущенко, М. Афанасьєв, Г. Ашин, С. Вовканич, О. Гаман-Голутвіна, В. Горбатенко, О. Криштановська, І. Куколев, Г. Кухта, М. Михальченко, М. Пірен, В. Полохало, В. Фесенко та інші.

Влада є центральним елементом у політизованому організованому суспільстві. Вона, як слушно зазначав колись Б. Рассел, є фундаментальним поняттям науки про суспільство у тому розумінні, в якому енергія є фундаментальним поняттям фізики. Влада є універсальною в часі, але різниться залежностями між суб'єктом і об'єктом влади, тому вона мусить бути порівняльною у просторі, оскільки може бути властивістю, зміни якої проявляються неоднаково. Як стверджує канадський політолог Дж. Партер, політична влада є інституціонально-управлінською умовою будь-якої соціальної організації. Суспільна система вимагає індивідів, які беруть на себе відповідальність за координацію та управління активністю групи. Тому поділ суспільства на еліту – носія функції управління – та масу виконавців оголошується першою й основною умовою цивілізованого

суспільства, а його відсутність означає «анархію», «загальну нестійкість» та «хворобу соціальної системи» [3, 17]. Диференціація суспільства, як вважають елітаристи, поглиблюється в міру його розвитку, досягаючи свого апогею в «індустріальній» цивілізації. Усі суспільні відносини, включаючи відносини власності, елітаристи розглядають у їх зв'язку з політико-управлінськими. Вони розкривають поняття влади як здібності окремої людини або групи координувати діяльність більш широкої групи в напрямку загальноновизнаних цілей та влади як здатності шляхом примусу нав'язувати більш широкій групі мету, яка відповідає системі цінностей правлячих [15, 97].

Як було зазначено вище, еліти і демократія розглядалися у перших елітаристських концепціях як явища, які виключають одне одного. Однак така позиція дедалі більше входила в протиріччя з розвитком західних країн у напрямі демократії. Тому вже в 30-ті та у 40-ві роки ХХ ст. почали з'являтися різні концепції «демократичного елітаризму», автори яких прагнули обґрунтувати сумісність цього принципу з принципами демократії і справедливості. Необхідність елітарного правління починає виводитись із уточненої сутності самого поняття «демократія». Західні політологи Й. Шумпетер, Ч. Міллс, Г. Лассуелл, Р. Даль, Р. Арон та інші переглянули постулати родоначальників елітизму. Вони виступили проти отождолення демократії з правлінням народу. Ліберальний підхід до елітарності суспільства відрізняє демократичність і заперечення ряду жорстких установок класичних теорій еліт. Демократія трактується в цьому підході як конкуренція між потенційними керівниками за довіру виборців. Таким чином, демократія не означає відсутність еліти, вона характеризується новим способом рекрутування і новою самосвідомістю еліти. Еліта розглядається як владна меншість, що займає в державних і економічних інститутах суспільства стратегічні позиції і має значний вплив на життя більшості людей [13, 78].

Й. Шумпетер – один із перших дослідників демократії, хто зрозумів цінність об'єднання її принципів з принципами елітизму. Внаслідок виникає концепція демократичного елітизму, яка стверджує вагомe значення виборності представницьких органів влади. Забезпечення конкуренції, прагнення до пропорційного представлення всіх соціальних груп при владі забезпечить стабільність демократичного правління [14, 84]. Поєднання елітаризму з демократією вважається природнім уже тому, що правляча еліта визнається необхідною для будь-якого суспільства, в тому числі і демократичного. Елітарна демократія передбачає плюралізм еліт, що

забезпечує дисперсію влади на основі протиборства і балансу політичних сил, представлених різними елітами. Точиться конкурентна боротьба за владні позиції, маси, обираючи між конкуруючими елітами, мають можливості впливати на політику, проявляти свою волю, почуття. Елітарна демократія не відкидає ідею народного суверенітету, тільки тут вона звучить по-іншому – управління еліти в ім'я блага, користі, добробуту суспільства [7, 16].

Подібної думки дотримується і Г. Лассуелл, що проголошує головною метою демократії забезпечення людської гідності, що виражається в трьох взаємопов'язаних цінностях – владі, повазі та знаннях [17, 17]. Широкий доступ до вказаних цінностей виявляє вільне суспільство, здатне створити свою еліту. За Г. Лассуелом вплив є тотожним владі: влада – це або вплив індивіда на інших індивідів, або ж вплив індивіда на процес прийняття рішень, тобто вчений ставить знак рівності між елітою та правлячою групою. Г. Лассуел наголошує, що правляча еліта не обов'язково активно користується своєю владою, це – середовище, із якого виходять лідери.

Відповідно, Г. Лассуел визначає правлячу еліту досить широко: це особи, які обіймають важливі посади у владних структурах; особи, які раніше були на посадах і залишилися після відставки лояльними до існуючого режиму; ті, хто не належить до формальних інститутів влади, але має великий вплив на прийняття рішень у цих інститутах; члени опозиції, які мають значну політичну вагу, з якими змушена рахуватися влада; члени сімей вищих владних структур.

На початку 1970-х рр. відомий американський політолог Р. Даль, відповідаючи на запитання «чи може уряд бути таким, щоб його керівництво людьми здійснювалося на основі консенсусу й політичної рівності?», висунув так звану теорію поліархії. Р. Даль стверджує, що демократія – лише ідеальний стан, до якого потрібно прагнути. У будь-якій людській спільноті наявні сильні тенденції до розвитку нерівності і появи лідерів, наділених міццю влади. Але в такому випадку термін «демократія» можна застосовувати лише для характеристики ідеального стану. Дійсні ж системи, що найбільш наближені до цього ідеалу, Р. Даль пропонує називати поліархіями. Для плюралістично організованого суспільства, що є важливою умовою встановлення поліархії, характерне розпорощення влади, впливу, авторитету і контролю, які раніше концентрувалися в єдиному центрі між різними індивідами, групами, асоціаціями та організаціями [6].

Такі суспільства перешкоджають концентрації влади в руках будь-якої однієї згуртованої групи акторів і розподіляють її серед низки відносно незалежних гравців, які конкурують між собою [10, 42]. У

поліархії Р. Даля громадяни об'єднуються в групи для досягнення певних цілей, реалізації інтересів. Кожна з цих груп має свою еліту, яка й представляє в політиці інтереси своїх членів. Багатоманітні організації забезпечують представництво в політиці якнайбільшої кількості інтересів, наявних у складному соціальному організмі. Поліархія забезпечує можливість для опозиції критикувати урядову поведінку, доводити свою правоту, боротися за владу. Змагання за владу при цьому мають відкритий характер. Замість однієї правлячої еліти Р. Даль надає можливість впливу на політику множині еліт, які представляють сектори інтересів суспільства.

Саме для відображення цих секторних інтересів створюються професійні спілки, асоціації підприємців, релігійні, спортивні, культурні об'єднання. Кожна з цих груп тиску діє у своїх власних інтересах, а не керується спільною метою. Для задоволення інтересів соціальних страт, які вони представляють, групи тиску беруть участь у політичному житті, використовують загальне виборче право, право на об'єднання в політичні партії і громадсько-політичні організації, намагаються отримати доступ до засобів масової інформації з метою формування відповідної громадської думки [4, 97-98].

Множинність структур влади в демократичних країнах робить її ситуативною і динамічною. Відносини здорової конкуренції та консенсусу, коаліційні угоди між групами зумовлюють баланс інтересів у суспільстві. Це запобігає концентрації влади в руках окремих суб'єктів політичного процесу. Групи тиску представляють інтереси всього спектру соціальних груп і прошарків. Інтереси ж окремих індивідів реалізуються через різноманітні організації цих груп. Таким чином у суспільстві реалізується принцип демократії [6].

Дж. Сарторі констатує, що якщо демократія росте та пускає коріння, вона стикається з проблемою вертикальної рівності – вертикальної структури влади та лідерства, яке виражається в субординації, суперординації та координації, а відповідно, і правління. Вертикальне значення демократії виявляє її ціннісний аспект, що передбачає відбір елітних груп, найбільш здатних та найбільш гідних до управління суспільством. Вирішення вертикальної проблеми, а саме відбір кращих до представницьких органів влади, є умовою забезпечення демократії, соціального достатку та політичної стабільності. Дж. Сарторі наголошує, що «мета виборів – вибрати лідерство, не максимізувати демократію» [18, 108].

Слушною та актуальною у сучасних українських умовах виглядає і інша думка щодо співвідношення елективної демократії та елітного правління Т. Дая і Х. Зіглера, які вказують, що «вибори не дозволяють

масам управляти майбутніми подіями, проте вони дійсно дозволяють їм виносити вирок стосовно минулої політичної поведінки» [9, 141]. Дійсно, в руках правлячої еліти знаходяться всі владні повноваження в державі, проте вміння знаходити підтримку серед народу не тільки впливає на результати виборчого процесу, але й на тривалість владних повноважень. Як вказують автори, «саме політичні дії в основному формують побажання людей та їх «знання» про політику, а не навпаки» [9, 154].

Суттєвими видаються також твердження М. Афанасьєва, який вважає, що термін «еліта» не тільки вказує на колективну верхівку (керівництво), але й має на увазі визначені параметри функціонування влади: 1) неклановий характер правлячого класу, вільне рекрутування – право на кар'єру; 2) конкуренція «вертикальна»: легальність опозиції (контреліти), можливість зміни уряду; 3) конкуренція «горизонтальна»: боротьба за вплив між різними групами (суб'єктами), що складають правлячий прошарок; 4) суспільне визнання «правильності» домінування тих чи інших груп, заснована на дотриманні ними законів і встановлених процедур [2, 48].

Незважаючи на обшир та розмаїття підходів, дискусія про «еліту» в політології є все ще далекою від завершення, особливо в застосуванні цього поняття до аналізу еліт у конкретному суспільстві, зокрема й в Україні. Нерідко воно вживається у надто приблизному (формалізованому) змісті. При такому підході дійсну, а не уявну еліту виокремити практично не можливо. Дослідження змісту та логіко-гносеологічних функцій цього поняття належить до пріоритетних завдань сучасної політичної науки.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. Арон Реймон. Демократия и тоталитаризм / [пер. с франц. А. Ю. Гаврилов]. – М. : Текст, 1993. – 303 с.
2. Афанасьев М. Правящие элиты России: образ деятельности // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 3, 4. – С. 46-56.
3. Ашин Г. К. Правящая элита и общество // Свободная мысль. – 1993. – № 7. – С. 15-21.
4. Ашин Г. К. Дискуссии о структуре власти и структуре элит в США. // Общественные науки и современность. – 2001. – № 1. – С. 90-103.
5. Ашин Г. К. Курс истории элитологии. – М. : МГИМО, 2003. – 302 с.

6. *Балацька О. Б.* Поняття консолідації політичної еліти в сучасному політологічному дискурсі [Електронний ресурс] // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. – 2009. – Вип. 29. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_29/Gileya29/P8_doc.pdf.
7. *Бєбик В.* Занепад демократії, або Новий погляд на демократичну культуру / В. Бєбик, Т. Пояркова // Персонал. – 2003. – № 3. – С. 14-17.
8. *Безугла Р. І.* Дихотомія еліта – маса: початок диференціації, механізми динаміки та особливості співвідношення на сучасному етапі // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2010 – № 4. – С. 40-45.
9. *Дай Т.* Демократия для элиты: введение в американскую политику / Т. Дай, Х. Р. Зиглер [под ред. А. А. Мишина, В. А. Савельева]. – М. : Юридическая литература, 1984. – 320 с.
10. *Даль Р.* Предпосылки возникновения и утверждения полиархий // Полис. – 2002. – № 6. – С. 34-56.
11. *Залисова О. М.* Принципи та механізми ротації політичних еліт в умовах паритетної демократії // Актуальні проблеми політики. – 2012. – Вип. 47. – С. 240-247.
12. *Ортега-и-Гассет Х.* Восстание масс / [пер. с исп. В. Улаховича]. – М. : АСТ, 2002. – 509 с.
13. *Савічев А. В.* Формування поняття «політична еліта»: історіографія питання // Історичні і політологічні дослідження. – 2010. – № 3-4 (45-46). – С. 75-79.
14. *Шумпетер Й.* Капитализм, социализм и демократия. / [пер. с англ. В. Автономова]. – М. : Наука, 1995. – 539 с.
15. *Barkly R.* The Theory and the Elite and the Mythology of Power // Science and Society. 1995. – P. 97-106.
16. *Giddens A.* Preface // Elites and Power in British Society. Ed. By P. Stanworth and A. Giddens. – L. : Cambridge University Press, 1976. – P. III-XIV.
17. *Lasswell H. D.* The Comparative studies of elites / H. D. Lasswell, D. Lerner. – Stanford, Cal. : Stanford Univ. Press. – 1954. – 7 p.
18. *Sartori G.* Democratic Theory. – Detroit : Wayne State University Press. – 1962. – 467 p.

Пустоловская А. О. Политическая «элитология»: от Маркса к Арону и Шумпетеру.

Анализируются разноплановые концепции «политической элиты»; доказано, что на рубеже XIX-XX веков, а еще больше в середине XX века формируется более или менее целостная концепция политической элиты, которая получает условное название «политическая элитология»; автор утверждает, что главным положением элитаристского подхода в

политології являється актуалізація політичних відносин як передумов управлінського процесу; останнє базується на тому, що політична влада – основний компонент соціальних відносин, і тому елітні групи визначаються з точки зору їх влади відносно одна до одної, з розвитком суспільства. В XIX-XX вв. збільшувалась удельний вага керівних і управлінських факторів в суспільстві; ці процеси всі більше походять двома: як через підвищення значення суб'єктів керівництва і управління, так і наростання розмаху самоуправління.

Ключові слова: людина, суспільство, культура, політика, влада, політична еліта, елітологія.

Pustolovskaja A. O. Political «elitology»: from Marx to Aron and Shumpster.

Versatile concepts of «political elite» are analyzed; it is proved that at a turn of the XIX-XX centuries, and even more in the middle of the XX century more or less complete concept of political elite which receives the conditional name «political elitology» is formed; the author claims that the main provision of elitistic approach in political science is updating of the political relations as preconditions of administrative process; the last idea is based on the fact that the political power is the main ingredient of the social relations and therefore elite groups are defined according to their power to each other; with development of society during the XIX-XX centuries the specific weight of leading and administrative factors in public life has increased; these processes happen more and more in two ways: through the value's raising of subjects of leadership and management, and increase of self-government's scope.

Keywords: human, society, culture, policy, power, political elite, elitology.

Сансай А. П.

**НОРВЕГІЯ В ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ЄС:
«КВАЗІ-ЧЛЕНСТВО», АБО «НОРВЕЗЬКИЙ МЕТОД»
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

У статті розглянуто концептуальні підходи Норвегії щодо формату інтеграційної взаємодії з Європейським Союзом, особливості інтеграційного руху Норвегії в рамках Європейської економічної зони ЄС – ЄАВТ та її позиції щодо участі в розбудові Спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС, а також європейської оборонної політики на сучасному етапі.

Ключові слова: Норвегія, ЄС, європейська інтеграція, ЄАВТ, СЗБП, ЄПБО.

Сьогодні Норвегія є однією з молодих незалежних держав Європи і водночас державою, що вирізняється значним власним